

Jože Toporišič

PESNIŠKE SVOBOŠČINE V ŽUPANČIČEVI ZBIRKI SAMOGOVORI

Pesniško svoboščino pojmem kot rabo jezikovnih prvin z vseh ravnin, ki nekako kršijo določeno normo ali od nje odstopajo, zlasti zgradbenostno jezikovno, npr. slovnično (oblikoslovno, oblikoglasno, skladensko ...), glasovno-pisno, slovarsko ali pa tudi poetično (npr. glede rimanja).

Pri Župančiču je v Samogovorih¹ najbolj pogosta² svoboščina v izbiri besedja (76 enot), sledi naglas (40), pa oblike (32), skladnja (28), oblikoglasje (19), zlaganje (10), rimanje (5), pisava (nekaj).³

BESEDJE: Pri besedju je splošna značilnost, da med svoboščinami skoraj ni zahodnoevropskih prevzemk; redki izjemi sta npr. *glorija* (Sonce-roža 14)⁴ in *girlande* (Težko uro 62). ... Seveda pa so zahodnoevropske besede v kaki pesmi (npr. v *Svojim prijateljem* 47 ali celo v naslovih pesmi),⁵ ki pa niso svoboščine, npr. *amulet*, *filister*, *vampir*, *fraze*, *ekstaza*, *ornat* (kot eksotum se jim pridružuje še *pop* v slabšalnem smislu 'dušebrižnik').

V ospredju besedja kot pesniške svoboščine so besede slovenskega vzhoda in juga oz. prevzete iz srbohrvaščine. Taka beseda je zlasti *čuti* 'slišati' (19, 59, 71, 93, 100, 103)⁶; verjetno je tako pogosta tudi zaradi ritmičnih razlogov (enožložnost korena). Takoj na začetku je tudi primerjalni *nego* (Ljubavna pesem 17; Plet. ogr-C, Mik, nk).⁷ Pogost je členek *i* (39, 64, 68, 69, 80: Iz dnevnika, Vizija, Samogovor, Metamorfoze; Plet. Jan, Mik, nk, ogr, kajk), tudi *i – i* (Plet. Jan, nk) v vezniški vlogi. Beseda *drug* (Silvin 33, Cigan 59), (*za*)*svirati* (Vesela pomladna epistola ..., Cigan 41, 58; Plet. nk – hs), *pop* (Svojim prijateljem 44; Plet. pravoslaven duhovnik), *tuga* (Svojim prijateljem, Metamorfoze 47, 81; Plet. Mur, nk – hs), *zagonetka* (Sfinga 55; Plet. Cig, Cig(T) – hs), *li* (Sfinga, Cigan 55, 58; Plet. Mik, Jan, Levst), *plakati* (Cigan, Z vlakom, Duma 18, 93, 109; Plet. Cig, Jan, Mik, Trub, nk), *zapad* (Poetu, Duma 37, 98; Plet. Jan, nk (po drugih slov. jezikih), *iztok* (Poetu, Duma 37, 98; Plet. Cig, Jan, nk (hs)), *boriti se* (Prebujenje 87; Plet. Cig, Jan, nk), *devojka* (Z vlakom 93; Plet. Alas, GBrda, ogr(Valj), *bolest* (Duma, Epilog 94, 110; Plet. Jan, Met, nk – prim. hs bolest), *seljak* (Duma 99; Plet. —),

bodočnost (Duma 99, 100; Plet. Jan, nk), *grudi* (Duma 103; Plet. —; (Top: beseda je seveda tudi ruska), *snivati* (Duma 103; Plet. Jan(H), Tolm; (Top: vendar je hrvaško bližje), *okititi* (Duma 103; Plet. Šol, C, nk), *livada* (Duma 103; Plet. Jan, C, nk, prim. hs livada iz gr. libádion), *otec* (Duma 103; Plet. ogr-C), *slušati* (Duma 103, 109; Plet /med drugim tudi/ nk), *vdovica* (Duma 107; Plet. Jsvkr, ogr, kajk-Valj(Rad), jvzhŠt), *dičiti se* (Duma 108; Plet. Cig. nk), *prizvati* (Duma 109; Plet. Cig(T)), *bol* (Duma 109; Plet. Jan, Greg, kajk-Valj), *sanja* (Epilog 110; Plet. Mur, Cig, Jan, Mik, Dalm, Ravn, Vod, jvzŠt), *dika* (Tebi, Duma 18, 98; Plet. Cig, Jan, C, nk), *nada* (Z vlakom 95; Plet. Cig, Jan, nk), *sprovajati* (Duma 103; Plet —; (Top. prim. sh sprovoditi). Včasih je kaj takega kar zakrito: *ne velja* (Starec misli 72; Plet. es ist nicht angezeigt).

Od prevzetih slovanskih besed so značilna skupina še prvotno ruske: *tajen* (Ljubavna pesem, 17, 82; Plet. Cig, Jan, nk – iz drugih slov. jezikov), *čitati* (Svidenje 30; Plet. nk), *batjuška* (Vesela pomladna epistola ... 40; Plet —); *vsemirje* (Vizija, Duma 63, 100; Plet. po stsl), *bodro* (Prebujenje 87; Plet. iz rus), *motriti* (Duma 97; Plet. Jan, C, Cig(T), Žnid, LjZv; – hs), *borba* (Duma 99; Plet. Cig, Jan, nk), *smel* ‚drzen‘ (Duma 99; Plet. Jan, C, nk – hs; (Top. v sh. *smion*, v ruščini *smelyj*), *prelest* (Duma 103; Plet. Cig, C – stsl, rus), *grudi* (Duma 103; Plet. —; (Top.: gotovo lahko tudi iz ruščine, ne le iz sh.), *priroda* (Duma 103; Plet. Cig, Jan, C, nk), *otec* (Duma 103; Plet. ogrC), *slušati* (Duma 103; Plet ogrC), *rodina* (Duma 104; Plet. V-Cig, Jan = rodovina). Marsikaj prvotno ruskega pride k nam tudi prek hrvaščine.

Značilne so tudi besede, ki kakor da jih je sam individualiziral: *žiti* ‚živeti‘ (Šla je čez polje 19; Plet. = živeti Dalm, Krelj, ob Pivki, kajk-Valj, ogr-Valj., Jsvkr), *plan* (Poetu 37; Plet. Cig, Jan), *spravljčiti* (Vesela pomladna epistola ... 41; Plet. —), *znaniti* (Svojim prijateljem 44; Plet. Cig, Erj, V, Navr), *temina* (Večerna vizija 52; Plet. —), *zaklije* (vzklije) (Težko uro 62; Plet. —), *les* ‚križ‘ (Vizija 63; Plet. —), *pu* (Metamorfoza 80; Plet. —), *zora* (Metamorfoze 81; Plet. Cig, Jan, M, Preš i. dr., nk; — hs), *sijajina* (Prebujenje 84; Plet —), *znanik* (Prebujenje 84; Plet. —), *brod* ‚ladja‘ (Prebujenje 87; Plet. po hs ladja, Cig), *nébes* (Prebujenje 87; Plet. Mur, Polj), *pokojen* ‚miren‘ (Z vlakom 93; Plet. Mur, Cig, Jan), *zoperstaviti* (Duma 97; Plet. ~ se: po nem.), *zemljak* (Duma 97; Plet. Mur, Dalm, kajk), *ploditi* ‚roditi, uspevati‘ (Duma 100; Plet. C, nk), *poljana* (Duma 107; Plet. Cig, Z), *zalesti se* (Duma 107; Plet. V-Cig, M); *tamkaj* (Duma 108) Plet. adv, dort).

Končno so besede, ki so mu bile pri srcu pač zaradi zvena ali še česa: *gaj*, *kaj* ‚zakaj‘ (Top.: ljudsko), *vedno*, *znaniti* (Svojim prijateljem 44; Plet. Cig, Navr), *delopust*, *izviti se* ‚roditi se‘ (Duma 108; (Top. prim. Prešeren)), *tamkaj*.

NAGLAS: Pri naglasu Župančič v opazni meri uveljavlja posebno naglaševanje, namreč po 4., mešanem naglasnem tipu, slovarsko nakazanem

z oblikama za imenovalnik in roditelj tipa *gôra goré, kóst kostí, móž možá* ipd., tako tudi pri pridevniku, posebno s končnico *-ó* in pri prislovju oz. povedkovniku z obrazilom *-ó*. Poglejmo konkretno:

sam.: *vodé* R ed., *željámi, zemljó* T ed., *pod zemljó* T ed. (v bistvu netipično nam. *pod zémľjo*), *solzó* T ed., *čez zemljó* T ed. (spet manj primerno);

prid.: *svetó* T ed., *temán, bolnó, krepkó, mrtvó* T ed. s;

prisl.: *trdó, svetló*

zaim.: *kogá* T ed. (Plet. *kdó*, vendar brez rod./tož. končnice).

Končniški naglasni tip je pri Župančiču seveda redek, kdaj pa vendarle je upoštevan, npr. *našlá, prišló* (drugo z malo primerno kolikostjo). Pri naglasu gre Župančič kar dostikrat mimo norme: *sŕce, svéta* (nam. *svetá*), *strásti* I mn., *slásti* T. mn., *je bílo* (nam. *biló*), *níhče* (Plet. *nihčè, níhčer* Dol), *glôbel* (Plet. *globél*), *svôboda, Štépanja vas, pôgled* (Plet. *pogléd*, vendar je na Dolenjskem več umičnih primerov te vrste, torej po tipu *pôtok -óka*), *nekdáj* (Plet. *nékďaj*), *se beljjo*.

OBLIKOSLOVJE: Zupančič je rad rabil izrazitejšo, t. i. kratko obliko za 3. osebo množine v sedanjiku: *pojó, drhté, bojé, bijó, stojé*; in atematsko *gredó*. Pač tudi zaradi pesniškega izročila, ne samo zaradi svojega narečja, je uporabljal v tož. ed. *o*-jevске sklanjatve končnico *-i* namesto običajne *-u*: v *logi* 38, *po sveti* 40, 104, v *nasprotji* 58, v *gozdi* 113, v *zavetji* 104, v *viharji* 90, v *tropi*. Zanj značilna je tudi zvalniška oblika *brate, brate moj* (64, 72, 89), tako še *bože moj* 37. Omahuje pri ed. roditeljski končnici *-ú* in pri množinskem podaljšku osnove z *-ov-*: *ni míra* nam. *mirú - drugóvi* 59, *mrakóv* 60, 84, *ob valéh* (ob tej besedi se mu opoteka tudi rima, ker je *val* izgovarjal z *-u* na koncu (*val - obstal*). Še množine: *Cezarji* 64, dvojina *večnosti dve* 87, nepodaljševanje osnove z *j*: *mramora* 100 (Plet. *mramorja*). Deloma izpostavljena je tudi raba sedanjika za izražanje prihodnosti: *se raziskrim* 77, *sem ,bom‘* 95; *rama -e* (*objame njene rame*) (pri Plet. sicer oboje precej isto). Komaj domača je oblika *Mate* (pač belokranjsko in kajkavsko).

OBLIKOGLASJE: Ena očitnih stvari pri oblikoglasju je Župančičevo omahovanje med *perot* in *perut* (enkrat izjemoma celo v isti pesmi); dobrodošle so mu pridevniške oblike z *a*-jevskim neobstoječim samoglasnikom *svetál* 13, *temán* 20; omenimo še *a* v *ljubaven* 17 ‚ljubezenski‘. Na vzhodno-/južnoslovenskost nas spominja deležniška oblika *so pale* 40 ‚padle‘, *htel* 69, *prašati* 67, 84 nam. *vprašati, kak* 81 ‚kakó‘, *vprek* 104. Novoknjižno je *blesteti* nam. *bleščati*, starinsko *vsepovsodi* 61 (Top.: oz. pokrajinsko poudarno), *vzbuditi* 14, 87 (z razlikovalno vlogo). Ne vemo, zakaj piše *preko* 67, *zopet* 20, *šatori* 83, *ktere* 84, *harpa* 90.

SKLADNJA: Tudi skladnja je kar opazna, zlasti npr. prislovna brezpredložna raba tož. zveze (po zgledu na francoščino, prim. Breznik in F. Dobro-

voljec): *levico v škof, desnico v pas* 40, *obraz na tleh* 51, *bršljan nad čelom* 64, *oko, uho uprto v mrak* 71, *naročje polno cvetja* 88; posebnost je večinoma izpuščena pridevniška beseda te zveze, npr. *levico loprto/ v škof* za *levico uprta v škof*. Tudi vezljivostne posebnosti so: *čakati* (z rodilniško vezavo) (*vseh*) 51, *dovtipom gluh* 58, *besedam nem* 58, *verovati za rod* 91. Nadalje samostalniški prilastek namesto pridevniškega: *podlost svetohlinko* 41, *poeta krivogleda* 80, *hrasti orjaki* 97 (to seveda ni nikaka slabost). Čudno je *dolgo let* 109, *ob oknu slone* 93 (za *slonèč*). Kaj bi rekel Breznik na *prebiran od kerubinskih rok* 64, *od vetra gnan* 71 (Breznik z).

Lepò tudi: *so rodile tisočletnice* 63 (povedkov prilastek); *na oko, takó je bila roža* 64 (,do te mere'). Izpust in strnitev: *Kdo me tolažiš* 82 (Kdo si, ki me t.); *Kdor pomišljaš si v tropi* 84; *skrij, za oblak se skrij* 94 (samo en se). Izpuščena vez: *v njem zrcalil tvoj se obraz* 13; *Od studa mi okamenel obraz* 67; *tam – cvetlice* 90. Pogojniki z *da* namesto *s če, ko: da je* namesto *čelko bi* 72. Prim. še *da jim* 84, *v katere'*.

Tudi svojilnost z dajalnikom mu je pogodu: *orel, ki so mu peruti vihar, oči so mu bliski*. – In svojilnost z rodilnikom zaimka: *Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti* 104 (prim. še že omenjeno *tako je bila roža*, ,do te mere' 64).

BESEDOTVORJE: Zapisal sem si tudi posebne zloženske oz. naj-bi-zloženske: *polzasenčen* 12, *burnoblazen* 64, *vseprodirni* 68, *votlook* 81, *tisočoka* 88 – tako izraža nianse; na drugi strani pa so podrednosti oz. pristavčnosti po dveh enot: *sonce-rosa* 14, *bodočnost-vampir* 29, *varljivka-resnica* 83, *temna daljina* 104 – pač okrepljeno za *sončna rosa, varljiva resnica, temna daljina*, pa *vampirski bodočnost*.

RIMANJE: Župančičeve rime niso vedno čiste (sploh pa ne ribniške, tj. take, da bi se rimano ujemale tudi tonemsko): *sám – tám* 27, *vžgán – dlán* 37 (Plet. *dlán*, sedaj SSKJ *dlán*), *zdráv – zelenjáv* 37; *temín – Verónikin* 52 (ljudsko), *votloók – širòk* 81, *jásno – pošástno* (zadnje gotovo znanilec novega odnosa do čistosti rim). Sicer ne rima: *príšlò nam. príšlò*.

PISNOST: *mejâ*, kar se pridno (pa seveda napačno) piše še danes (namesto *mejá*).

Take so pesniške svoboščine v Samogovorih. O njihovi stilni upravičenosti Oton Župančič gotovo ni nič dvomil. Tudi mi večinoma ne.

OPOMBE

¹ Izdaja Založbe Obzorja 1969, Iz slovenske kulturne zakladnice, Uredil in spremno besedo napisal Janko Kos, Ilustriral Jože Ciuha, Opremil Janez Vidic, 176 str. Na to izdajo se nanašajo vsa navedena mesta v tem prispevku.

² Številke veljajo orientacijsko, lahko da sem katero stvar tudi prezrl.

³ Sam sem doslej o Župančiču pisal najprej v Umjetnosti riječi (Zagreb) 4 (1960), 35–46 (pred tem v vseučiliškem klubu v okviru Hrvatskega filološkega društva imel o tem predavanje). Prireditev za srednjo šolo izšla v Slovenskem knjižnem jeziku 3, 1967, 84–94. V UR sem citiral naslednje mesto iz J.

Vidmarja esesa Oton Župančič v knjigi Sto pesmi Otona Župančiča, str. XXIII: »Še nobenemu slovenskemu poetu ni beseda blestela s tako čistim sijajem in mu ni pela s takim zanosom in poletom.« Vidmar je (po Joviti Podgornik) mojo interpretacijo opazil. Tretjič sem o Župančiču pisal ob stoletnici njegovega rojstva: Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti), v: Oton Župančič, Simpozij 1978, Ljubljana 1979, str. 175–186.

⁴ V oklepajih je naveden naslov pesmi, številke za njim pa pomenijo stran(i) v izdaji Samogovorov iz l. 1969.

⁵ Takih naslovov z zahodnoevropskimi prevzetimi besedami je v Samogovorih kar 14, torej skoraj ena tretjina vseh, kar sicer daje zbirki svoj odtenek svetovljanstva. To so naslednji: Motto, Melanholija, Orientalski sonet, Večerna impresija, Zaprti park, Poetu, Vesela pomladna epistola ..., Večerna vizija, Pogled na Montmartre, Sfinga, Vizija, Metamorfoze, Nočni psalm, Epilog. Po svoje zelo impresiven in za razumnika poveden je tudi naslov Duma.

⁶ Ustrezne enote je najti na teh straneh omenjene izdaje.

⁷ Novo pri tem dokumentiranju je, da naslovu pesmi in strani v izdaji 1969 za podpičjem sledi podatek iz Slovensko-nemškega slovarja Maksa Pleteršnika (okrajšava Plet.), krajšave pri tem so naslednje (brez vseh pik, ki so pri Pleteršniku):

C	O. Caf
Cig	M. Cigale, ... deutsch-slovenisches Wörterbuch 1860
Cig(T)	Cigaletova Znanstvena terminologija, 1880
Dalm	J. Dalmatin
Erj	F. Erjavec
Greg	S. Gregorčič
hs	hrvatsko-srbski
i. dr.	in drugi
Jan	A. Janežič (slovnica ali slovar)
Jan(H)	Janežičev slovar v Hubadovi izdaji
Jsvkr	Janez Krstnik od sv. Križa
JvzŠt	Južnovzhodno Štajersko
kajk	kajkavsko
kajk-Valj	kajkavsko v Valjavčevem razpravljanju v Radu
Levst	F. Levstik
LjZv	Ljubljanski Zvon
M	Miklošičevo slovarsko gradivo
Met	F. Metelko
Mik	F. Miklošič (dela)
Navr	J. Navratil
nk	novoknjižno (pri Pleteršniku slovansko prevzeto v 19. stol.)
ogr	ogrsko (= prekmursko) narečje in knjištvo
ogr-C	ogrsko (= prekmursko) po Cafu
ogr(Valj)	Izgledi slovenskega jezika na Ogrskem
Plet.	Slovensko-nemški slovar 1894, 1895
Polj	Poljanska dolina
Preš	F. Prešeren
Ravn	M. Ravnikar
rus	rusko
stsl	starocerkvenoslovansko
Šol	Šolarjev slovar iz l. 1873
Tolm	Tolminsko
Top.	J. Toporišič
Trub	P. Trubar
V-Cig	Vodnikovo po Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju 1860
Vod	V. Vodnik
Z	J. Zalokarjev slovensko-nemški slovar
Žnid	J. Žnidarič
	se ne nahaja v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju